

10. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 3–13.
11. Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – 128 с.
12. Храмова В. До проблеми української ментальності. Замість передмови / В. Храмова // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 3–35.
13. Юнг К. Г. Психологія та поезія / К. Г. Юнг // К. Г. Юнг. Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 93–108.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Т. 1 – Писання Осипа Юрія Федьковича : у 4-х т. / 3 автографів уперше вид. І. Франко ; передм. І. Франка. – І повне і крит. вид. – Львів : З друкарні наук. товариства ім. Т. Шевченка, 1902. – Т. 1. Поезії. – XXII+806 с.

Т. 2 – Писання Осипа Юрія Федьковича : у 4-х т. / 3 першодр. і автогр. зібрав, упорядкував і пояснив О. Колесса ; передм. О. Колесси. – І повне і крит. вид. – Львів : З друк. т-ва ім. Т. Шевченка, 1902. – Т. 2. Повісті і оповідання. – X+495 с.

В статье рассмотрено, как интерпретируется свободолюбие – одна из характерных черт украинской ментальности – в творчестве Юрия Федьковича через образ автора.

Ключевые слова: Юрий Федькович, образ автора, воля, свободолюбие.

It is considered in the article, as love of freedom is interpreted – one of the personal touches of Ukrainian mentality – in creation of Yuriy Fed'kovicha through appearance of author.

Keywords: Yuriy Fedkovych, image of an author, love of freedom.

УДК 811.161.2+070488

Білявська Т.М.

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ПРАКТИКИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПРАЦЬ ЧАСОПISУ «ЗОРЯ» (1880–1897 рр.) (НА ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ РІВНІ)

У статті здійснено аналіз мовних одиниць лінгвістичних публікацій часопису «Зоря» (1880–1897 рр.) та виявлено їхню специфіку на лексико-фразеологічному рівні.

Ключові слова: західноукраїнська мовна практика, часопис «Зоря», мова часопису, лексика, фразеологія.

В Україні тривалий час не існувало систематичної української преси, що зумовлено відсутністю єдиної держави, а також постійними заборонами щодо української мови. Саме тому публіцистичний стиль, порівняно з іншими функціональними різновидами, почав розвиватися дещо пізніше. Важливим етапом у цьому процесі є друга половина ХІХ століття. У цей період українська періодика розвивається в умовах історичного поділу України між двома державами (Росією та Австро-Угорщиною). У зв'язку з численними заборонами з боку російського уряду, вся вітчизняна преса зазначеного періоду сконцентрувалася в Західній Україні. Для сучасної української лінгвістичної

науки видається цікавим дослідження періодичних видань, що були популярними у той час і відбивали стан мови, тенденції її розвитку, особливості стилю. Пізнання історії становлення української літературної мови в контексті нового часу, сприятиме формуванню науково обґрунтованих оцінок тих типологічних явищ, що мали місце в лінгвістиці окресленого періоду.

Одним із відомих західноукраїнських літературно-наукових видань кінця XIX століття був часопис «Зоря», що виходив у Львові з 1880 року по 1897 рік. Це літературно-наукове видання народовського напрямку було започатковано О. Партицьким. З 1885 року «Зоря» стала одним із головних органів Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Часопис виходив паралельно із відомими на той час народовськими виданнями «Батьківщина» та «Діло». Спільно вони склали систему народовської журналістики в Галичині того періоду. Однак на відміну від інших видань народовців, саме «Зоря» була першим ілюстрованим часописом з високою поліграфічною культурою. На сторінках часопису друкувалися матеріали, які висвітлювали широке коло проблем, що стояли в той час перед українством. Серед них було багато публікацій, присвячених проблемам мовознавства. На сторінках часопису надруковано праці відомих українських учених-мовознавців того періоду, як-от: О. Борковський, Б. Грінченко (Чайченко), І. Верхратський (Лосун), І. Кокорудз, М. Комаров (М. Уманець та А. Спілка), М. Кононенко (М. Школиченко), В. Коцовський, А. Кримський, П. Леонтович, С. Литвинович, В. Лукич, Я. Миколаєвич, О. Партицький, М. Подолинський, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський (Кость Вікторин), І. Франко. Зокрема, І. Франко надавав великого значення цьому виданню у колі галицької періодики: «Головним літературно-науковим органом протягом майже 15 літ усеї соборної Русі-України була «Зоря», видавана у Львові від р. 1880» [6, 432].

Варто зазначити, що в українському мовознавстві вкрай мало наукових розвідок щодо особливостей мови галицьких періодичних видань (які відбивають особливості саме західноукраїнської мовної практики) окресленого періоду. Однак все ж необхідно вказати на ґрунтовні дослідження вітчизняних учених, у яких висвітлено особливості мовного розвитку в Західній Україні в XIX столітті. Так, ґрунтовний аналіз мови періодичної преси кінця XIX – початку XX століття здійснив М. Жовтобрюх [1]. Ю. Шевельов присвятив окрему працю розвитку української літературної мови в Галичині, в якій визначив внесок галицьких мовних елементів у становлення рідної мови, чим і заперечив традиційне твердження про східноукраїнську основу української літературної мови [7]. Не менш важливим видається дослідження О. Муромцевої щодо розвитку лексики української літературної мови в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. [3]

Мета статті – дослідити особливості мови лінгвістичних праць часопису «Зоря» (1880–1897 рр.) на рівні лексики та фразеології, виявити стилістично марковані мовні одиниці, що віддзеркалювали особливості західноукраїнської мовної практики другої половини XIX століття. Наукова новизна цієї публікації полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві досліджено лінгвістичні праці зазначеного періодичного видання, проаналізовано мовностилістичні

засоби, що становили особливості мови часопису та відбивали тогочасні мовні тенденції Західної України.

Мова періодичної преси віддзеркалює літературно-писемні традиції, які склалися в країні в певний історичний період. Особливості української мовної практики в другій половині XIX століття передусім зумовлені поділом України між різними державами. Саме тому її основні риси в Західній Україні, зокрема в Галичині, визначені насамперед суспільно-історичними чинниками та політичними умовами розвитку цієї частини України. Належність до іншої держави, політична відокремленість, а звідси й впливи німецької та польської мов – все це позначилося на характері та специфіці літературної мови цього регіону та сприяло виробленню західноукраїнської мовної практики. Знаходимо визначення поняття «західноукраїнська мовна практика» в енциклопедії «Українська мова»: «Західноукраїнська мовна практика – варіант української літературної мови із специфічними ознаками, зумовленими історичними, політичними, соціальними та мовними (діалектними) чинниками, який функціонував на західноукраїнських землях упродовж XIX – 1-ї пол. XX ст.» [5, 197]. Західноукраїнська мовна практика проіснувала до возз'єднання українських земель, тобто до 30-х років XX століття. Відповідно її особливості позначилися на всіх мовних рівнях, зокрема й на лексиці.

У другій половині XIX століття «основний словник сучасної української літературної мови вже склався й унормувався» [3, 143]. Однак процес поповнення його суспільно-політичною, виробничою, науковою, діловою лексикою не втратив своєї актуальності й у досліджуваній період. Галичина, перебуваючи в складі Австро-Угорщини, значною мірою була відокремлена від решти України. Це й спричинило появу в мові західноукраїнських видань цілої низки регіоналізмів: *не тямши* (не розумієш), *бгають у мову* (пхають у мову) (Зоря, 1891, № 18, 355); *жадного* (жодного), *вистарчив* (вистачив), *кождого* (кожного), *хосейнійше* (доцільніше), *люду* (народу) (Зоря, 1891, № 24, 472), *овсі* (зовсім) (1893, № 6, 118), *відумер* (помер) (Зоря, 1894, № 10, 235). Крім цього, досить часто зустрічаємо у текстах кальковані слова (здебільшого з польської та російської мов, менше з німецької та церковнослов'янської): *обичаї*, *спосібності* (Зоря, 1895, № 18, 359), *безусловно* (1892, №7,137), *учební інституції* (Зоря, 1892, № 22, 438) тощо.

Варто звернути увагу й на іншомовні слова, які значно відрізнялися від східноукраїнської мовної практики. Мова часопису у повному обсязі відбиває їхні особливості: по-перше, вживання таких форм, які відповідають особливостям місцевої вимови (але з урахуванням деяких звуків у тих мовах, з яких вони запозичені): *польонізм*, *критеріюм* (Зоря, 1891, № 24, 471–472), *куріоз* (Зоря, 1891, № 18, 357); по-друге, позначення м'якості л у середині слів іншомовного походження: *дипльом*, *фільософії* (Зоря, 1897, № 7, 139); по-третє, наявність форм жіночого роду в іменниках, які за сучасними нормами мають форму чоловічого роду: «Твори его визначались бистрим поглядом і знаменитою *аналізою*» (Зоря, 1891, № 24, 480); або «фонетична *правопись* в ц.к. судах» (Зоря, 1894, № 16, 368), *ситнакса* (Зоря, 1891, № 24, 472).

Статті, що є предметом нашого дослідження, написані здебільшого видатними українськими діячами та лінгвістами (О.Борковським, Б.Грінченком, І.Верхратським, А.Кримським, С.Смаль-Стоцьким, М.Комаровим, М.Кононенком, В.Лукичем, І.Франком тощо). У публікаціях вони порушували важливі на той період проблеми українського мовознавства. З огляду на це, в зазначених матеріалах багато термінів, зіставлення яких дозволило виявити такі групи: 1) терміни, що не вживаються в сучасному мовознавстві: *словолад* (синтаксис), *приросток* (префікс), *наросток* (суфікс), *сущик глагольний* (віддієслівний іменник), *падеж* (відмінок); 2) терміни, що відрізняються лише орфографією (яка відбиває особливості західноукраїнської мовної практики) від сучасних: *польонізм*, *лексіка*, *фільольогія*, *граматична форма*, *етимольогія*, *діалекти*; 3) терміни, для яких характерним було паралельне вживання на позначення одного поняття: *пень і корінь*, *відвлечені поняття і абстрактні поняття*, *провінціалізми і льокалізми*, *причастна форма і причастник*, *дієслово і глагол*, *іменник і сущик*, *пень і корінь*, *синтакса і словолад*. (Ці терміни знаходимо у «Зорі» за 1891р. (№№ 18, 24) та за 1892 р. (№№ 7, 9, 16, 23)).

Паралельно з розвитком термінологічних значень у загальноновживаній лексиці відбувався і зворотній процес – перехід термінологічної лексики в загальноновживану. Це явище було новим в українській літературній мові того періоду і свідчило про розвиток лексичної системи української мови. Наприклад, слово *права* мало стійке переносне значення, внаслідок чого його образність майже не простежувалася: *права рідного наріччя* (Зоря, 1891, № 24, 475).

Необхідно зазначити, що в цей період поповнення словникового запасу відбувалося не лише за рахунок утворення нових слів та запозичень з інших мов, а й унаслідок розвитку семантичної системи української мови. О. Муромцева, досліджуючи питання лексики в кінці ХІХ століття, виокремила процеси, які відбивають тенденції семантичного розвитку лексичної системи української мови: «Це процеси, пов'язані, по-перше, з двома протилежними явищами – термінологізацією лексичного складу і детермінологізацією членів терміносистем, по-друге – з розвитком переносних значень абстрактного характеру у загальноновживаних словах конкретної семантики» [3, 103]. У той час питання творення слів на позначення понять з абстрактним значенням порушував у своїй статті А. Кримський: «За для виразу деяких відвлечених слів, або-ж абстрактних понять не стає слів у нашій мові» (Зоря, 1891, № 24, 475). Переносні значення у словах з конкретною семантикою становлять істотну частину семантичних новацій у мові преси досліджуваного періоду: *обскубувати мову* (Зоря, 1891, № 20, 396), *чистота мови*, *очищення мови*, *Чайченко кидає лексику*, *доля українського наріччя* (Зоря, 1891, № 24, 474–475).

У статтях автори досить часто використовують слова й словосполучення в тропеїчному, переважно метафоричному значенні, чим посилюють образність написаного: *безпросвітній острах*, *пекучі сльози* (Зоря, 1891, № 24, 477), *критика мусить бути оперта* (Зоря, 1891, № 24, 41), *грунт самолюбства*, *культурна ступінь* (Зоря, 1891, № 20, 396–397). Наприклад, у статті

Б.Грінченко пише: «Українська література та українська інтелігенція навч нам зростає все більше й більше, і вже не далеко той час, коли і та, і та будуть стільки дужі, що вже ніяка людська сила не зітре нас зо світу» (Зоря, 1891, № 24, 477). М.Школиченко також удається до метафоризації: «Дбай, щоб ожило національне самопізнання, національна сила, а речі ці оживля і становить непохибно на ноги єдиний язик» (Зоря, 1891, № 20, 397).

У публікаціях того періоду наявні такі тропеичні фігури, як порівняння: *звемо язик коштовним скарбом* (Зоря, 1891, № 20, 396). Так, порушуючи питання походження української мови, С. Смаль-Стоцький використовує його у своїй статті: «Часто можна в руських часописях вчитати, буцім то *Русини, Москалі, Білоруси витворились з одного славянського коліна, немов з одного пня троє паростків*» (Зоря, 1892, № 3, 58). І.Верхратський також удається до цього стилістичного засобу: «Стратить *нарід* свій питоменний язик, перестає бути народом, перетворює ся, нікчемніє, *розпливає ся як слина по воді межи іншими народами*» (Зоря, 1892, № 7, 138).

Таким чином, активні процеси метафоризації в мові того періоду були зумовлені потребою мови в абстрактних засобах вираження. Результатом цих процесів є нові переносні значення слів конкретного характеру.

Для надання виразності мовознавці в науково-публіцистичних статтях вдаються також до лексем з експресивним забарвленням: «Хоч у прозі подібні слова вживаються *любесенько*, але в віршах – уже ні (Зоря, 1891, № 24, 473) або «*Дак на горенько* нема в нас словаря й нема» (Зоря, 1891, № 24, 476).

Фразеологізми, як і слова, виражають певні поняття, за допомогою фразеологічних засобів можна пояснити явища дійсності та різні суспільні процеси. Смилова та граматична нерозкладність, високий ступінь експресивності роблять фразеологізми ефективним стилістичним засобом. Тому їх активно вживали у своїх статтях українські мовознавці того часу. Наприклад, Б. Грінченко писав: «І такі люде як д. Франко *сидітимуть на покуті* в українській хаті» (Зоря, 1891, № 24, 476). Іноді на позначення синонімічних понять українські вчені використовували фразеологізми: «При виборі слів треба мати дотепність язикову, снагу, *одмічати зерна від полови*» (Зоря, 1892, № 7, 138).

Для надання висловам більшої виразності, експресивності автори у своїх публікаціях використовують приказки. Так, М. Школиченко (М. Кононеко), щоб яскравіше висвітлити суперечки між українськими мовознавцями почав свою статтю приказкою: «Де два бють ся, – третій не мішайсь!» (Зоря, 1891, № 20, 396). А. Кримський, висвітлюючи питання діалектизмів, вдається до такої приказки: «Зрозумілий барбарізм краще, ніж незрозумілий пуризм» (Зоря, 1891, № 24, 475). У статті М. Уманця та А. Спілки знаходимо ще один вдалий вислів: «Коли один чоловік громаді не допоможе, то громада одному або й скільком – завше може» (Зоря, 1893, № 12, 244).

Відомо, що одним із найпоширеніших місць творення афоризмів є публіцистика. Мова преси того періоду теж насичена цими висловами. Наприклад, Б. Грінченко писав: «Людина без помилки не живе – інакше вона була-б Богом» (Зоря, 1892, № 16, 310). Зі стилістичною метою у своїх

публікаціях автори використовують крилаті вислови. Необхідно зазначити, що на сторінках часопису українські вчені утворюють власні вирази, чим влучно передають зміст актуальних питань мовознавства того періоду: «Язык класифікує чоловіка і робить з його сім'янина вістимої національності. Язык помагає переняти умогляд народу, сотворившого цей язык, помагає зрозуміти заховані в його найважчі, ледві досягаемі ворушіння розуму, а також і самі найтонші окремености власного умогляду, злитого з чоловіком природою органічно» (Зоря, 1891, № 20, 396).

Серед аналізованих праць багато є заміток. Необхідно зазначити, що у кінці XIX століття цей жанр публіцистики в основних своїх рисах відповідав сучасним публікаціям. Замітки часопису «Зоря» характеризуються стислістю, чітким викладом фактів, подій, про які йдеться в них. Наприклад: «Після покійного професора харківського університету лишилися: Переклад Гомерової «Одиссеї» на українсько руську мову, матриали для українсько-руського словаря, 3 та частина «Записокъ по русской граматикъ» і «Курс теорії словесности» та ще чимало різних окремих заміток. «Харьковское Филологическое Общество», де покійний наш земляк був довго головою, думало приступити до видання тих творів, а також до нових видань ріжних єго статей. Бажати треба, щоби «общество» енергійно взялось за сю справу і з успіхом єї покінчило» (Зоря, 1892, № 12, 239). У тексті повністю відсутня емоційно-забарвлена лексика, інформаційний матеріал подано стисло, лаконічно з використанням стандартних зворотів та синтаксичних штампів, що відповідає й сучасним вимогам до цього жанрового різновиду публіцистики.

Отже, аналіз лінгвістичних праць часопису «Зоря» з погляду їх мови показує наявність стилістично маркованих мовних одиниць, які віддзеркалювали тогочасні тенденції мовного розвитку. Це насамперед пов'язано з низкою суспільно-історичних, економічних та культурних чинників. Перебування західноукраїнських земель протягом п'яти століть у складі інших держав, а відповідно й відсутність своєї території та етнічної єдності – все це активізувало вплив польської, німецької, угорської та інших мов і значно гальмувало розвиток рідної мови. Внаслідок чого елементи інших мов стали органічною складовою мови населення цього регіону. Крім цього, важливим джерелом західноукраїнської мовної практики залишилася старослов'янська мова. Все це сприяло виробленню окремого варіанта української мови зі своїми особливостями на всіх мовних рівнях, зокрема й на лексико-фразеологічному.

З'ясовано, що основний запас лексики української мови у цей період був здебільшого складеним [3, 143]. Однак на тлі сформованої лексичної системи української мови все ж вирізнялися позанормативні лексеми, на яких найвиразніше відбилися особливості західноукраїнської мовної практики. Широко вживалася локальна лексика, так звані галицизми, які входили до активного запасу лексики галичан і не вживалися українцями зі Східної України. Цілком природнім у той період було творення нових слів, особливо на позначення абстрактних понять, а також розширення значень існуючих слів, калькування, збагачення термінологічного словника української мови.

Таким чином, якщо в першій половині XIX століття нагальним питанням було створення основ лексики української мови, то в досліджуваний період насамперед постала проблема її нормалізації. Водночас паралельно існувало питання, яке є актуальним у всі часи розвитку лінгвістичної науки, – розширення і збагачення словникового складу української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / Михайло Андрійович Жовтобрюх. — К. : Наук. думка, 1970. — 303 с.
2. Кізлик О. Д. Зоря. 1880–1897 : Систематичний покажчик змісту журналу / О. Д. Кізлик. — Львів : ЛДНБ АН УРСР ім. В. Стефаника, 1988. — 440 с.
3. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. — Харків : Вища школа, 1985. — 170 с.
4. Плющ П. П. Українська літературна мова другої половини XIX – початку XX ст., шляхи її розвитку і специфіка / П. П. Плющ. — К. : ВАНУРСР, 1958. — 51 с.
5. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін]. — К. : Українська енциклопедія, 2004. — 1038 с.
6. Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Якович Франко // Збір. творів : [у 50 т.]. — К., 1984. — Т. 41. — С. 194—470.
7. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. — Львів — Нью-Йорк : НТШ, 1996. — 188 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Зоря — Зоря. — 1880—1897.

В статті здійснено аналіз мовних одиниць лінгвістических публікацій журналу «Зоря» і виявлено їх специфіку на лексико-фразеологічному рівні.

Ключові слова: західноукраїнська мовна практика, газета «Зоря», мова газети, лексика, фразеологія.

In the article it is realized the speech units analysis of the periodical «Zorya» linguistic publications and shows their specific on the lexical-phraseological level.

Keywords: West Ukrainian language experience, periodical «Zorya», the language of the periodical, vocabulary, phraseology.

УДК 811.161.2'282.2477.85

Гажук-Котик Л.Г.

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕТИКЕТНИХ ФОРМУЛ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ

Здійснено системний аналіз конструкцій мовленнєвого етикету в українських говірках Північної Буковини, які належать до одного з найбільш архаїчніших мовних виявів України. Де кожен тип говірок цього регіону відрізняється не тільки фонетико-граматичними, а й стилістичними особливостями етикетних формул.

Ключові слова: мовлення, говірка, конструкція, форма, регіон, етикетна формула.